

Luka Ratković

Hrvatski jezik između dviju jezičnih normi – ili koji je to hrvatski standardni jezik?

Svakom narodnom čovjeku njegova je materinska riječ najmilija, jer ne može se na niti jednom jeziku izreći misao na način da se ona pravilno shvati kao što se to može na materinskom jeziku. Zato se na materinskom jeziku najbolje učiti može. Dokaz tomu su i brojne strane riječi (znanstveni termini) u udžbenicima osnovnoškolskim s kojima se đaci prvi put susreću, ali kad im se iste prevedu i objasne jezikom materinskim, odmah bolje shvaćaju. A taj jezik je hrvatski jezik!

Nakon mnogo godina, konačno je 1. veljače 2024. svečano proglašen *Zakon o hrvatskom jeziku*, što nas stavlja uz bok najprosvjećenijim europskim narodima. Tamo gdje nema materinske riječi, nema ni prosvjete, a gdje nema prosvjete nema ni naroda pismenoga, koji o sebi ne zna reći ništa, kao otkuda je došao, gdje pripada, kamo ide i kako se zove. Hrvatski jezik prošao je trnovit put do svojeg osamostaljenja i potvrđivanja. Poricalo mu se ime, htjelo ga se normirati prema tuđim normama, a često je politika i ideologija odlučivala kojim će se pravcem razvijati. Tako i gđa. Nevenka Nekić u svojem članku *Svim umom i srcem za Zakon o hrvatskom jeziku* piše da naš jezik nije imao prilike „da se opredijeli za pravopisne norme toga jezika“¹ te da je „ideologija i politika odlučivala o sudbini jezika ne želeći mu priznati pravo na samostalnost, samodostatnost, znanstvenost, književnost njegovu.“² I doista je tako

* Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova EU, Republika Hrvatska.

¹ Izvor: <https://www.matica.hr/vijencac/772/svim-umom-i-srcem-za-zakon-o-hrvatskom-jeziku-35346/>

² Isto.

kada se pogleda kroz kakav preobražaj je prošao hrvatski jezik, naročito kroz kraj 19. stoljeća i kroz 20. stoljeće. Zato ne treba čuditi oduševljenje što ga plemenito srce osjeća kada je donesen *Zakon o hrvatskom jeziku*.

Zakon o hrvatskom jeziku u čl. 8. st. 1. kaže da „u Hrvatskoj je u službenoj uporabi hrvatski standardni jezik i latinično pismo (gajica).“ Međutim, postavlja se pitanje koji je to hrvatski standardni jezik? Je li onaj koji su uspostavili hrvatski preporoditelji, a nastavili razvijati predstavnici zagrebačke filološke škole ili jezik koji su propisali tzv. hrvatski vukovci? Valja imati na umu da je standardni jezik stvar odabira, što znači da je netko morao odbrati na kakvim temeljima će se izgraditi standard – na kojem narječju, kojom pravopisnom i slovopisnom normom će se izgraditi standard. Mi danas kažemo kako se hrvatski standardni jezik temelji na trima narječjima hrvatskima, tako da govorimo o trodijalekatnom jeziku s tim da je štokavština uzeta kao osnovica. Drago Štambuk to naziva *Zlatnom formulom hrvatskoga jezika ča-kaj-što*. Međutim, pitanje je koliko se današnji standard može nazvati trodijalekatnim. Nazivati današnji standard trodijalekatnim samo zato što se u njemu nalaze riječi iz sva tri hrvatska dijalekta, kao što je riječ *tjedan* preuzeta iz kajkavskoga, mislim da nije dovoljno. Naime, to je pitanje leksičkoga blaga, jer kada u štokavštini ne postoji riječ za određeni pojam, rješenja se traže u leksičkom blagu druga dva narječja, a ako se i tamo ne nađe riječi, traži se u drugim slavenskim jezicima. No, je li to dovoljno da na temelju toga hrvatski standard nazovemo trodijalekatnim, nisam siguran.

U svojem članku *Zlatna formula hrvatskoga jezika ča-kaj-što kao kulturno dobro* Drago Štambuk navodi kako je hrvatskom jeziku pod utjecajem iliraca i vukovaca oduzeta kajkavština i čakavština i time mu je nanesena trajna šteta. „Odbacivši svoju blistavu jezičnu čakavsko-kajkavsku pričuvu, Hrvati su pod utjecajem iliraca i vukovaca – Gaja, Daničića, Maretića i drugih – krenuli radikalno smjerom narodne dezintegracije, što je ostavilo razdjelnice i rane na hrvatskome jezičnom i nacionalnom biću koje ni do dana današnjega nisu zacijelile.“³³ To nije sasvim točno. Upravo su ilirci ti koji su nastojali normirati hrvatski jezik na temelju triju narječja, a tzv. hrvatski vukovci su nastojali izgraditi čisti štokavski standard u čemu su išli toliko daleko da su poštokavljali izvorna čakavska i kajkavska imena naselja, kao npr. *Delnice* u Dionice, Čakovec u Čakovac, *Split* u Spljet.

Današnji standardni jezik razvio se iz jezika koji su u Hrvatskoj normirali pristaše jezičnih rješenja Vuka Stefanovića Karadžića. Oni su nazvani hrvatskim vukovcima, a najznačajniji predstavnici su bili Ivan Broz i Tomislav Maretić.

³ Izvor: <https://www.matica.hr/kolo/772/zlatna-formula-hrvatskoga-jezika-ca-kaj-sto-kao-kulturno-dobro-35724/>

U vrijeme borbi filoloških škola u drugoj polovici 19. stoljeća dominirala je zagrebačka filološka škola na čelu s Adolfom Veberom Tkalčevićem. Ona je nastavila razvijati hrvatski jezik prema načelima, koja su postavili hrvatski preporoditelji. Ova škola doista je normirala jezik na temelju trodijalekatnosti, i to ne samo na temelju štokavštine kao jezične osnovice i leksičkoga blaga triju narječja, nego i na temelju padežne sklonidbe (deklinacije). Sustav padežne sklonidbe, koju je u svojim slovnica postavio Vjekoslav Babukić 1836. i 1854., bio je sastavljen na temelju starijih padežnih oblika preuzetim iz kajkavskoga sklonidbenog sustava, čiji oblici nisu bili potpuno strani ni čakavskom ni štokavskom. To je bio sustav čiji su padežni nastavci u množini bili nesinkretizirani, što znači da su padeži genitiv (G), dativ (D), lokativ (L) i instrumental (I) u množini imali svoje vlastite nastavke za muški, ženski i srednji rod i moglo ih se jasno razlikovati, što danas više nije slučaj. Primjer: riječ *jelen* u G. množine glasi *jelenah*; u D. množ. glasi *jelenom*; u L. množ. glasi *o jelenih*; u I. množ. glasi *s jeleni*. Također krasio je ovaj standard morfološki iliti etimološki iliti korijenski pravopis te pisanje u početku rogatog *e* (ě) za bilo koji odraz jata, a kasnije */ie/* i */je/* te pisanje */è/* tj. */èr/* za slogotvorno *r* (npr. *dèržava*).

Prvo popuštanje hrvatske jezične norme poradi ideologije zajedničkoga jezika južnih Slavena zbilo se 1850. godine književnim dogovorom u Beču. Na njemu su zagovornici jezičnog zblizavanja Hrvata i Srba tražili da se ne miješaju narječja pri izgradnji književnoga jezika te izbačeno je pisanje */è/* kod slogotvornog *r*. Zahtjev za nemiješanje narječja udar je na temelj književnoga jezika, koji su uspostavili preporoditelji, a to je imalo i pravopisnu posljedicu, da se počelo pisati */ie/* umjesto */ě/*. Iako se nijedna filološka škola u Hrvatskoj nije pridržavala toga dogovora, prihvaćeno je pisanje dvoglasom */ie/* za odraz jata. To međutim i nije toliko sporno već je više evolucija hrvatskoga jezične standardizacije, jer je i Vjekoslav Babukić u svojoj *Ilirskoj slovnici* iz 1854. predložio da se */ě/*, kada je riječ o književnom jeziku, radije izgovara kao */ie/* kad je slog dug i */je/* kad je slog kratki. Međutim, na *Bečki književni dogovor* pozivat će se kasnije hrvatski vukovci, kao jedan od dokaza odustajanja od ilirskih jezičnih koncepcija s hrvatske strane. Karadžićevo tumačenje da su svi štokavci Srbi, kao i opća tadašnja slavistika koja je štokavštinu vidjela kao izričito srpski idiom, a hrvatski samo čakavski, zatim politika Khuenova režima, koja je u Hrvatskoj nametala srpski element kako bi ugušila nacionalno uzdizanje Hrvata, pridonijelo je da se u hrvatskom jezikoslovlju izgrade zagovornici jezičnog zblizavanja hrvatskoga i srpskoga jezika.

Hrvatski vukovci svoj nastup započinju kao i prijašnje generacije raspravom o slovopisnim i pravopisnim problemima. Oni su na čelu s Tomislavom Maretićem smatrali da je najbolje dosljedno provesti fonološki pravopis, a potporu za svoje

stavove imali su u Đuri Daničiću, koji je kao istaknuti filolog Karadžićeve orijentacije bio pozvan da u JAZU započne rad na akademijinom *Rječniku hrvatskoga i srpskoga jezika* u kojem je prvi put uveo slovo /đ/ na mjesto /dj/, koje je preuzeo iz srpske cirilice (ђ). Daničića je na mjesto glavnoga tajnika JAZU doveo biskup đakovački Josip Juraj Strossmayer, koji je smatrao da su Južni Slaveni jedna etnička zajednica zasnovana na jezičnoj bliskosti, što mu je omogućilo da Hrvate i Srbe učini dionicima zajedničkog hrvatskog i srpskog identiteta, odnosno jugoslavenskog identiteta koji se prvenstveno zasniva na jezičnoj bliskosti. Takvo naglašavanje južnoslavenske zajednice bilo je potaknuto i njegovim crkveno-ekumenskim stajalištima, prema kojima je bio pobornik ideje zbližavanja katoličke i pravoslavne crkve, pogotovo zato što je tvrdio da između pravoslavne i katoličke crkve nema dogmatske razlike, nego samo upravne. Konačnu pobjedu hrvatski vukovci odnijeli su krajem 19. stoljeća, potpuno preobrazivši hrvatski jezik, koji je sada bio skrojen prema Karadžićevim načelima i prilagođen srpskoj jezičnoj normi. Pobjedom hrvatskih vukovaca potisnula se kajkavština i čakavština u oblikovanju standardnoga jezika, umjesto etimološkog pravopisa uveden je fonološki i skovan je novi naziv toga jezika, naime *hrvatski ili srpski* odnosno *hrvatsko-srpski* književni jezik. Hrvatski nesinkretizirani množinski padežni nastavci zamijenjeni su sinkretiziranim nastavcima (*G. jelena, D. jelenima, L. jelenima, I. s jelenima*). Uvedeno je pisanje /ije/ umjesto tradicionalnog hrvatskog /ie/. Započelo je razdoblje izdavanja vukovskih gramatika i rječnika.

Tako je Ivan Broz je po narudžbi Khuenovog režima izradio *Hrvatski pravopis* 1892. na fonološkim načelima držeći se Vukovih i Daničićevih pravila. Taj pravopis postao je obvezatan za sve škole. Sedam godina kasnije, 1899. Maretić objavljuje svoju *Gramatiku i stilistiku hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Najoštriju kritiku te gramatike dao je Antun Radić u časopisu *Obzor* istaknuvši da to ne može biti gramatika ni hrvatskoga ni književnoga jezika, jer u njoj nema niti jednoga hrvatskoga književnika, nego samo Vuka. Djela hrvatskih pisaca iz razdoblja romantizam i realizma preštampana su na novi pravopis, kako bi se dokazalo fonološko pravopisno usmjerenje starijih hrvatskih pisaca i promijenjeno je akcentsko znakovlje koje su Hrvati rabili još od Bartola Kašića. U razdoblju između dva svjetska rata hrvatski književnici su se opirali standardizaciji hrvatski vukovaca, koji su imali potporu vlasti. Maretić je napisao novu knjigu *Hrvatski ili srpski jezični savjetnik*, u kojoj se obračunao s kajkavizmima u hrvatskom jeziku, nazivajući ih barbarizmima koji narušavaju književno jedinstvo Hrvata i Srba. Zatim je odstranio hrvatske riječi poput časnik, *povijest, tvrtka* i zamijenio ih s *oficir, historija, firma*. Osnivanjem komisije, u Kraljevini Jugoslaviji, za jedinstvenu srednjoškolsku terminologiju ušli su u zajedničke školske udžbenike mnogi nazivi, koji su se rabili pretežito u Srbiji, a neki su se zadržali sve do danas. Ako zanemarimo kratki pokušaj ustaških vlasti da raskinu sa

srpskohrvatskom jezičnom praksom, stav AVNOJ-a kojim je priznao pravo svakomu narodu na vlastiti jezik i narodno ime, djelovalo je obećavajuće. Međutim, već 1954. unitarističke snage provele su tzv. *Novosadski dogovor* u kojem stoji da Srbi, Hrvati i Crnogorci imaju jedan jezik s dva izgovora: ekavskim i ijekavskim te da zajednički jezik mora imati i zajednički pravopis. Potpisnici su se, dakle, sastali u Novome Sadu u organizaciji Matice srpske radi potrebe donošenja jedinstvenoga pravopisa i ujednačivanja ponajprije hrvatskoga i srpskoga nazivlja za sve struke, a onda i jezičnoga ujednačivanja uopće. Time se vokabular srpske književne sredine počeo sve više širiti po Hrvatskoj. Nepodnošljivim učincima ovoga dogovora uzvratilo se 1967. donošenjem *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnoga jezika* od strane hrvatskih jezikoslovaca. Započeo je rad na rječniku hrvatskoga književnoga jezika i izrada *Hrvatskoga pravopisa* trojice autora: Stjepana Babića, Božidara Finke i Milana Moguša. Vlast se u vidu proljećarskih progona žestoko obračunala i s hrvatskim jezikoslovljem. *Hrvatski pravopis* je zabranjen i uništena je sva njegova naklada, prestao je rad na hrvatskom rječniku i stradali su mnogi hrvatski kulturni djelatnici.

Međutim, unatoč oštrim represivnim radnjama komunističke vlasti svijest o zasebnosti hrvatskoga jezika ostala je. Raspadom Jugoslavije i uspostavom neovisne Republike Hrvatske hrvatski jezik se mogao slobodno istraživati i samostalno izgrađivati. I evo nas danas u 2024. godini kada je kao kruna hrvatskoj jezičnoj standardizaciji od borbi filoloških škola u drugoj polovici 19. stoljeća, a i prije, do *Deklaracije o hrvatskom jeziku*, konačno donesen i *Zakon o hrvatskom jeziku*. Ali što se do danas od pogrešaka iz prošlosti ispravilo? – Tek nešto malo. Vukovska osnovica ostala je do dana današnjega. Pravopis i gramatika više-manje ostali su onakvima kakvima su ih zamislili hrvatski vukovci. A kad je riječ o tronarječnoj književnoj tradiciji, ona je u hrvatskih pisaca ostala samo u leksiku, ali ne i u gramatici. Time je napuštena trodijalekatnost hrvatskoga jezika u gramatici, što je šteta, jer jezik ne čini samo leksik.

Godine 1998. osnovano je *Vijeće za normu hrvatskoga jezika* na čelu sa Stjepanom Banićem pri Ministarstvu znanosti i tehnologije. Ovo vijeće, kako si je samo stavilo za cilj, imalo je odstraniti srpske utjecaje u hrvatskoj normi. Najmanje tih zahvata je bilo na području gramatike. Poput iliraca, i tada je savjetovano da se upotrebljava enklitička zamjenica *ju* umjesto *je* te da se u upotrebljava duži oblik u G. jednine muškoga i srednjega roda (*dobroga* umjesto *dobrog*). Također se savjetovalo razlikovanje D. jednine *dobromu* i L. jednine *dobrome* te primjenjivanje suglasničkih nastavaka u I. jednine ženskoga roda na *-i* (s riječi) umjesto tradicionalnog *-ju* (riječju) kako su popisali ilirci.

Što se pravopisa tiče, on i danas stvara podijele, kao što je stvarao 1864., a polemike se često svode na politička optuživanja. Najbolje to prikazuje popis novinskih

članaka, koji su se pojavili od 2000. do 2001., a koje je skupio i s komentarom popratio Stjepan Babić zajedno sa Sandom Ham. Autori su članke svrstali u pet skupina: 1) iskaze samih autora ili njihove članke;

2) iskaze izdavača; 3) malobrojne objektivne novinarske komentare; 4) senzacionalne članke bez činjenica (najbrojniji); 5) politikantske članke usmjerene na degradaciji *Hrvatskoga pravopisa* i njegovih autora, naročito S. Babića.

Od dva pravopisna priručnika, *Hrvatski pravopis* trojice autora i *Pravopisni priručnik* Anića i Silića, prvi je uveden u školstvo. Njega se smatra nasljednikom pravopisa iz 1971., tzv. Londonca. *Hrvatski pravopis* trojice autora Babića, Finke i Mogaša prvi put je izašao 1996., a 2000. je izašlo njegovo popravljeno izdanje. Ni takav nije uspio zadovoljiti svu znanstvenu, kulturnu i opću javnost. Rasprava se vodila oko pisanje *t* i *d* ispred slova *c*, pisanje pokrivenog *r* (grješka ili greška) te odvojeno pisanje *ne* ću. Danas je ostavljeno dvojako pisanje riječi, koje imaju *t* i *d* ispred *c*, pa se tako može pisati *zadatici* ili *zadaci*, *podatici* ili *podaci*. U pisanju pokrivenog *r* prihvatio se oblik *rje*, ali je samo u četiri sačuva zapis *re*: *vrijeme* = *vremena*, *vremenit*; *privrijediti* = *privreda*; *upotrijebiti* = *potreba*; *naprijed* = *napredan*.⁴ Rastavljeno pisanje niječne čestice *ne* s enklitičkim oblikom pomoćnoga glagola *htjeti* (*ne* ću, *ne* ćeš) pokušalo se uvesti kako bi se ujednačilo pisanje s ostalim glagolima (*ne* znam, *ne* razumijem, *ne* pišem). Ovo je imalo i politički razlog, jer je suautor potvrdio da su tako propisali, jer je sastavljeno pisanje neću nametnula srpska strana 1929. i 1960., što je protivno pisanju hrvatske tradicije *ne* ću.⁵ Posebno žustru raspravu uzrokovao je projekt, kojim se htjelo troslov *ije* zamijeniti dvoslovom *ie*. Ovo je zastupao Dali-bor Brozović tvrdeći da fonološki gledano pisanje *ije* ne odgovara hrvatskomu izgovoru, jer Hrvati uglavnom oba odraza, dugi i kratki, izgovaraju kao *je*. Međutim to se odbacilo, ne jezikoslovnim argumentima, nego političkom nepodobnošću, budući da se ovo pravilo primjenjivalo u vrijeme NDH, a zanemaruje se da je to bila pravopisna praksa i u 19. stoljeću. To su sve problemi, koji more današnju hrvatsku jezično-pravopisnu normu, a koje su ilirci djelomično uspješnije riješili, pa postavljamo pitanje: ne bismo li trebali razmisliti o svojevrsnoj restandardizaciji na temelju ilirske norme odnosno norme zagrebačke filološke škole? Osim toga, na početku je rečeno da je

⁴ Ilirci nisu imali problem s tim jer su prije nego su upotrijebili pisanje *ie* i *je*, koristili znak *ě* i time su riješili pravopisne nedoumice. Problem je jedino što se nije ujednačio izgovor. Obzirom na trodijalekatnost našega jezika, možda rogato *e* i nije bilo toliko loše.

⁵ Ne mogu se složiti s ovim. Ovo nikako ne vrijedi za 19. st. kada se sve pisalo sastavljeno po uzoru na češki pravopis, a gledajući iz kuta fonološkoga pravopisa sastavljeno pisanje niječne čestice bilo bi prikladnije, jer se tako i ovako u izgovoru ne čuje posebno *ne* i glagol, već oni ovije dolaze spojeno kao jedna riječ.

pitanje standardnoga jezika pitanje odabira, a to podrazumijeva, htjeli ne htjeli, utjecaj ideoloških kretanja njegovih sastavljača. Stoga, zašto se ne bismo opredijelili za preporodna jezična kretanja?

Izvori

Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga, u: *Danica ilirska*, br. 10., 11., 12., 14., Zagreb, 5. III. 1836.

Zakon o hrvatskom jeziku (Narodne novine, br. 14/24).

Poučiteljni zabavnik. Književni dogovor, u: *Narodne novine*, br. 76., Zagreb, 3. IV. 1850.
<https://www.matica.hr/vijenac/772/svim-umom-i-srcem-za-zakon-o-hrvatskom-jeziku-35346/>

<https://www.matica.hr/kolo/772/zlatna-formula-hrvatskoga-jezika-ca-kaj-sto-kao-kulturno-dobro-35724/>

Literatura

Babić, Stjepan – Ham, Sanda (2004): *Pravopisni rat*. Komentirana bibliografija publicističkih članaka o hrvatskom pravopisu objavljenih u 2000. i 2001. godini, u: *Jezik*, Vol. 51.

Babukić, Vjekoslav (1854.): *Ilirska slovnica*, Institut za hrvatski jezik, 2014., Zagreb.

Bašić, Nataša (2021.): *Vukovci i hrvatski jezični standard: hrvatski u srpskohrvatskom tijesku*, Hrvatski studiji sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Jonke, Ljudevit (1957.): Ideološki osnovi Zagrebačke filološke škole 19. Stoljeća, u: *Filologija*, No. 1.

Katičić, Radoslav (1978.): O početku novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda, o njegovu položaju u povijesti hrvatskoga književnog jezika i u cjelini standardne novoštokavštine, u: *Filologija*, No. 8.

Moguš, Milan (1995.): *Povijest hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb. Oczkova, Barbara (2010.): *Hrvati i njihov jezik*, Školska knjiga, Zagreb.

Stančić, Nikša (2018.): Josip Juraj Strossmayer u hrvatskoj politici. Politika i nacionalna ideologija, u: *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za društvene znanosti*, No. 535.